

КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНУ ЗА ОЗНАКАМИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

CRIME QUALIFICATION UNDER FEATURES OF OBJECTIVE PART OF THE CRIME COMPOSITION

Ус О.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена проблемам кваліфікації вчиненого діяння за ознаками об'єктивної сторони складу злочину. З'ясовано значення об'єктивної сторони складу злочину та її ознак для кваліфікації злочину. Запропоновано правила (рекомендації) кримінально-правової оцінки вчиненого діяння (кваліфікації злочину) за ознаками об'єктивної сторони складу злочину.

Ключові слова: кваліфікація злочину, кримінально-правова оцінка вчиненого діяння, склад злочину, об'єктивна сторона складу злочину, ознаки.

Стаття посвячена проблемам квалификации совершенного деяния по признакам объективной стороны состава преступления. Установлено значение объективной стороны состава преступления и ее признаков для квалификации преступления. Предложены правила (рекомендации) уголовно-правовой оценки совершенного деяния (квалификации преступления) по признакам объективной стороны состава преступления.

Ключевые слова: квалификация преступления, уголовно-правовая оценка совершенного деяния, состав преступления, объективная сторона состава преступления, признаки.

The article is devoted to the problems of qualification of the committed act on the basis of the objective side of the crime. The value of the objective side of the crime composition and its features for the qualification of the crime has been clarified. Proposed rules (recommendations) for a criminal-law assessment of a committed act (qualification of a crime) on the basis of the objective side of the crime.

Key words: qualification of a crime, criminal-law assessment of a committed act, composition of a crime, objective side of the crime, characteristics.

Актуальність теми. Кримінально-правова кваліфікація має принципове значення для застосування кримінально-правової норми, оскільки правильна юридична оцінка вчиненого особою діяння є необхідною умовою досягнення законності під час відправлення правосуддя. Кваліфікаційна помилка може потягти за собою необґрунтоване засудження особи, чи необґрунтоване її виправдання, або застосування до особи норми Кримінального кодексу (далі – КК) України, яка не містить усіх кримінально-правових ознак учиненого діяння (поведінки), тощо.

Значний внесок у розроблення вчення про об'єктивну сторону складу злочину зробили такі вчені в галузі кримінально-правової науки, як П.С. Берзін, А. І. Бойко, М.І. Ковальов, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, В.Г. Малінін, В.В. Мальцев, О.С. Міхлін, М.І. Панов, А.А. Тер-Акопов, Г.В. Тімейко, А.Н. Трайнін, Т.В. Церетелі, Н.М. Ярмиш та інші. Крім того, окремі науковці, які присвятили свої дослідження проблемам кримінально-правової кваліфікації, розглядали питання складу злочину та його значення для кваліфікації злочину, а саме: Ф.Г. Бурчак, В.М. Кудрявцев, В.В. Кузнецов, Б.О. Курінов, В.О. Навроцький, А.В. Савченко та інші дослідники. Водночас проблемі кримінально-правової оцінки вчиненого діяння за ознаками об'єктивної сторони складу злочину окрема увага приділялася недостатньо.

Метою статті є дослідження проблем кваліфікації злочину за ознаками об'єктивної сторони

складу злочину, встановлення правил (рекомендацій) такої кваліфікації та з'ясування значення ознак об'єктивної сторони складу злочину для кримінально-правової оцінки вчиненого. Наявні ж наукові роботи постануть відправною базою для встановлення закономірностей розвитку наукового знання щодо окресленого питання.

Виклад основного матеріалу. Кваліфікація злочину – це кримінально-правова оцінка вчиненого особою діяння шляхом встановлення його кримінально-правових (кримінально значимих) ознак, визначення кримінально-правової норми, що підлягає застосуванню, і встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) ознак учиненого діяння конкретному складу злочину, передбаченому КК України, за відсутності фактів, що виключають злочинність діяння [1, с. 174]. Кваліфікація вчиненого суб'єктом злочину за об'єктивною стороною складу злочину являє собою встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) між зовнішніми ознаками фактично вчиненого діяння (актом поведінки особи в його зовнішньому вияві) та ознаками об'єктивної сторони складу конкретного злочину, передбаченого КК України.

Кримінальний закон описує склад злочину передусім за ознаками його об'єктивної сторони. Це пояснюється тим, що під час учинення злочину найлегше встановити й зафіксувати його зовнішні ознаки, щоб надалі з'ясувати й інші елементи складу злочину, оскільки виявлення злочину насамперед пов'язане

з його об'єктивними ознаками. Отже, *об'єктивна сторона складу злочину* – це сукупність юридично значимих ознак, що характеризують зовнішню сторону злочину, до яких належать суспільно небезпечне діяння (обов'язкова ознака), суспільно небезпечний наслідок, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком, час, місце, спосіб, обстановка, засоби (знаряддя) вчинення злочину (факультативні ознаки, які під час учинення конкретного злочину можуть бути обов'язковими, кваліфікуючими або привілейованими).

За даними окремих дослідників, помилки під час кваліфікації злочину за об'єктивною стороною складу злочину, що призводять до скасування чи зміни вироку, становлять 54,7% від загальної кількості кваліфікаційних помилок під час кваліфікації злочину за елементами складу злочину [2, с. 120].

У науковій літературі виділяють об'єктивну сторону складу злочину та об'єктивну сторону злочину. Так, В.М. Кудрявцев зазначав, що об'єктивна сторона злочину – це сукупність реально наявних обставин, що характеризують процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на охоронювані законом інтереси, який розглядається з його зовнішньої сторони [3, с. 9]. Уважаємо, що об'єктивна сторона злочину, вчиненого суб'єктом, та об'єктивна сторона складу злочину не збігаються одна з одною, а лише співвідносяться між собою як явище, що існує в об'єктивній дійсності, і юридичне поняття про нього, в якому об'єднані найбільш істотні, найбільш типові й універсальні зовнішні ознаки. Саме тому об'єктивна сторона складу злочину за своїм змістом є вужчою щодо об'єктивної сторони злочину, вчиненого суб'єктом, оскільки поняття про явище завжди є вужчим, ніж саме явище. Об'єктивна сторона складу злочину містить лише мінімальну, водночас необхідну й достатню кількість зовнішніх ознак для кваліфікації конкретного злочину за об'єктивною стороною його складу.

Кваліфікація вчиненого суб'єктом діяння за об'єктивною стороною складу злочину – це відповідний процес, який здійснюється послідовно й характеризується певними етапами (методикою). Передусім необхідно встановити суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність), оскільки воно є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони будь-якого складу злочину. Для доведення того, що вчинене діяння може бути ознакою об'єктивної сторони складу злочину, воно має володіти такими характеристиками (ознаками): суспільна небезпечність, кримінальна протиправність, конкретність (конкретний акт поведінки), свідомість і волимість. Під час установлення суспільно небезпечного діяння необхідно з'ясувати, чи не має обставин, що виключають або обмежують: а) свідомість діяння (інстинкти, рефлексії, імпульсивні реакції, поведінка окремих неосудних осіб, поведінка особи в стані гіпнозу) й (або) б) волимість діяння (непереборна сила, фізичний примус (нездоланний або здоланий), психічний примус). Зазначені обставини безпосередньо впливають на встановлення наявності суспільно небез-

печного діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу злочину та, відповідно, його правильно кваліфікацію.

Крім того, варто також визначити, у якій формі особою вчинено суспільно небезпечне діяння: у формі дії чи у формі бездіяльності. Дія – це передбачена кримінальним законом, суспільно небезпечна, конкретна, свідома, вольова, активна поведінка суб'єкта. Дія може являти собою як один рух тіла або його частини, так і комплекс таких рухів, спрямованих до певної мети. До видів дії можна зарахувати: а) фізичний вплив (найбільш поширений вид), б) жести (порівняно рідко зустрічаються, притаманні вчиненню злочинів у співучасті), в) усні чи письмові висловлювання (менш поширений вид). Дія може бути вчинена безпосередньо (вплив самого суб'єкта злочину на потерпілого) та опосередковано (шляхом застосування тварин, стихійних сил природи тощо).

Бездіяльність – це передбачена кримінальним законом, суспільно небезпечна, конкретна, свідома, вольова, пасивна поведінка суб'єкта, яка полягає в невиконанні ним тих дій, які суб'єкт зобов'язаний був і реально міг учинити в конкретній обстановці, щоб перешкодити настанню суспільно небезпечного наслідку. Як правильно стверджує М.І. Ковальов, бездіяльність є невтручанням у певний хід подій і явищ, що тягнуть за собою настання суспільно небезпечних наслідків для суб'єкта, який у силу покладаєних на нього обов'язків мусив діяти, щоб запобігти настанню цих наслідків; до юридичного поняття бездіяльності варто включати поряд із самим актом невтручання й ті природні закономірності, сили природи, суспільно небезпечні дії людей, механізмів, тварин тощо, запобігати шкідливому впливу яких було обов'язком суб'єкта злочину [4, с. 44]. Отже, основне відмежування злочинної бездіяльності від дії полягає в зовнішній, виконавчій фізичній сфері: за бездіяльності суб'єкт не здійснює жодних зовнішньо виражених дій в обстановці, що вимагає певного його втручання.

Специфіка бездіяльності визначає й особливості її кваліфікації, а саме необхідно встановити наявність у суб'єкта: а) спеціального обов'язку вчинити активні дії, якими було б відвернуто настання суспільно небезпечного наслідку. Такий обов'язок випливає з вимог кримінального закону, вимог інших нормативно-правових і локальних актів, рішення суду, трудового договору, попередньої поведінки особи тощо та б) реальної можливості в цій конкретній ситуації вчинити відповідні активні дії й запобігти настанню суспільно небезпечного наслідку (наслідків), тобто такої можливості, за якої суб'єкт не лише об'єктивно (в силу обстановки, що склалася), а й суб'єктивно (виходячи з власних якостей і можливостей) мав змогу вчинити необхідну дію, щоб запобігти настанню суспільно небезпечного наслідку.

Для кваліфікації вчиненого суб'єктом суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності) необхідно з'ясувати його початковий і кінцевий моменти. Так, початковий момент суспільно небезпечного діяння

як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу злочину є критерієм відмежування готування до злочину від незакінченого (в окремих випадках і закінченого) замаху на злочин і закінченого злочину з усіченим складом. Кінцевий момент діяння є критерієм установлення закінченого злочину з формальним (усіченим) складом або закінченого замаху на злочин із матеріальним складом.

Початковий і кінцевий моменти суспільно небезпечного діяння обумовлені його описанням у диспозиції кримінально-правової норми, зокрема їх установлення залежить від виду одиначного злочину (простий чи ускладнений (триваючий, продовжуваний, складений)). Так, *початковий момент* суспільно небезпечного діяння (дії та бездіяльності) як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу простого (в тому числі з альтернативними діяннями) та ускладненого злочинів збігаються – початок учинення відповідного діяння (дії чи бездіяльності). *Кінцевий момент* суспільно небезпечного діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу простого (в тому числі з альтернативними діяннями) і триваючого злочину – вчинення діяння, яке характеризує об'єктивну сторону цього складу злочину, а продовжуваного чи складеного – вчинення всіх діянь, що в сукупності утворюють суспільно небезпечне діяння як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складу злочину.

Варто зазначити, що в диспозиціях окремих статей Особливої частини КК України відсутня пряма вказівка на зміст суспільно небезпечного діяння. Об'єктивна сторона такого складу злочину конструюється шляхом указівки на суспільно небезпечний наслідок (наслідки) (наприклад, ч. 1 ст. 115 КК України). Під час кваліфікації вчиненого суб'єктом за наявності такої законодавчої конструкції необхідно проаналізувати й установити, якими взагалі видами дії чи бездіяльності можливо спричинити настання зазначеного в законі суспільно небезпечного наслідку. При цьому треба пам'ятати, що діяння має володіти відповідними, наведеними вище характеристиками (ознаками).

Діяння, спричиняючи шкоду суспільним відносинам (об'єкту складу злочину), є причиною настання суспільно небезпечного наслідку, що дає підставу визначити вид складу злочину та ступінь тяжкості (суспільної небезпечності) вчиненого злочину. У такому разі об'єкт складу злочину й суспільно небезпечний наслідок перебувають у нерозривному взаємозв'язку.

Суспільно небезпечний наслідок – це шкода (збиток), яка заподіюється суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, або реальна загроза спричинення такої шкоди. Суспільно небезпечний наслідок – це передбачені диспозицією статті Особливої частини КК України або такі, що випливають із її змісту, зміни в об'єкті посягання, які викликані суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю). Суспільно небезпечний наслідок є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину з матеріальним складом, а тому під час кваліфікації

вчиненого суб'єктом злочину як злочину з матеріальним складом установлення суспільно небезпечного наслідку є необхідним.

У кримінально-правовій доктрині та слідчо-судовій практиці питання щодо суспільно-небезпечного наслідку, його змісту, структури, поняття, видів залишається дискусійним у зв'язку з проблемними питаннями (дискусійністю) концепції (теорії) складу злочину. Саме тому ця проблема залишається предметом монографічних і дисертаційних досліджень, що свідчить про її актуальність, складність і значимість для кримінального права. Значення суспільно небезпечного наслідку як ознаки об'єктивної сторони складу злочину пояснюється його впливом на кваліфікацію та призначення покарання. У зв'язку з цим постає питання про єдність правозастосовної практики під час тлумачення цієї ознаки.

Кримінальний закон як родове поняття використовує термін «суспільно небезпечні наслідки» (ст.ст. 23–25), видові ж поняття окреслюються термінами «шкода», «матеріальна шкода», «збитки», «прямі збитки» тощо. Для кваліфікації суспільно небезпечного наслідку принципове значення має форма (конструкція) його описання в диспозиції кримінально-правової норми. Формулювання наслідку (його змісту) передусім зумовлено об'єктом складу злочину, предметом злочину та потерпілим від злочину.

Аналіз диспозицій статей Особливої частини КК України дає підставу стверджувати, що існує декілька законодавчих *підходів* (конструкцій, типів) визначення (регламентації) суспільно небезпечного наслідку:

1) характер і тяжкість (розмір) суспільно небезпечних наслідків можуть бути безпосередньо визначені в диспозиції кримінально-правової норми. Це значно спрощує кваліфікацію вчиненого;

2) суспільно небезпечні наслідки можуть бути описані з використанням термінів і понять, що характерні для інших галузей права (науки) та сфер життєдіяльності людини (медицина, техніка тощо). У такому разі для кваліфікації вчиненого необхідно звернутися до положень нормативно-правових актів інших галузей права та галузевих наук;

3) суспільно небезпечні наслідки можуть бути описані через використання оцінних понять (категорій). У такому разі для кваліфікації вчиненого необхідно звернутися до системного тлумачення кримінально-правових норм, приписів інших нормативно-правових актів і матеріалів слідчо-судової практики для з'ясування змісту цієї оцінної ознаки об'єктивної сторони складу злочину;

4) суспільно небезпечні наслідки можуть бути зазначені в диспозиції кримінально-правової норми як альтернативні. У такому разі для кваліфікації вчиненого достатньо встановити настання одного з альтернативних наслідків;

5) суспільно небезпечні наслідки можуть бути закріплені через приблизний (відкритий) їх перелік у диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК України, припускаючи можливість кваліфікації за відповідною кримінально-правовою нор-

мою й того діяння, яке потягло інші, безпосередньо не передбачені в ній наслідки. У такому разі необхідно пам'ятати, що, передбачаючи так звані «інші» наслідки, законодавець має на увазі суспільно небезпечні наслідки, що за характером і ступенем тяжкості є рівнозначними й однопорядковими з тими, які безпосередньо зазначені у відповідній кримінально-правовій нормі;

б) суспільно небезпечні наслідки можуть бути зазначені (регламентовані) як такі, що створили реальну загрозу заподіяння шкоди. Особливість кваліфікації в таких випадках полягає в тому, що встановлюються наслідки не ті, що реально настали, а реальна небезпечна обстановка, яка виникла в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння.

Доцільно звернути увагу на те, що окремі діяння спричиняють настання не одного, а одразу декількох суспільно небезпечних наслідків. Обидва ці наслідки підлягають оцінюванню та врахуванню під час кваліфікації вчиненого. При цьому такі наслідки як можуть бути наслідками одного порядку (передбачені в альтернативі в диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК України), так і можуть мати різне значення для кваліфікації вчиненого. В останньому випадку в науковій літературі вирізняють основні та додаткові суспільно небезпечні наслідки. Наприклад, під час учинення умисного вбивства, поєднаного зі згвалтуванням або насильницьким задоволенням статеві пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України), шкода спричиняється (ставиться під загрозу спричинення) відносинам щодо охорони життя особи та відносинам щодо охорони статевої свободи і статевої недоторканності особи. Особливістю додаткових наслідків є те, що вони не зазначені в диспозиції статті (частини) Особливої частини КК України. Можливість їх настання впливає з характеру вчиненого суспільно небезпечного діяння (наприклад, п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України). Водночас варто зазначити, що в КК України також передбачені склади злочинів з похідними наслідками (злочинів, що кваліфікуються за наслідками), які характеризуються тим, що суспільно небезпечне діяння тягне *послідовне* настання двох наслідків: першого – основного (проміжного), і другого – похідного (кваліфікуючого).

Практичне значення правильного встановлення правової природи того чи іншого суспільно небезпечного наслідку, тобто зарахування наслідку до основного чи додаткового доволі суттєве. Визнання наслідку як додаткового свідчить, що його спричинення не потребує додаткової кваліфікації за іншими статтями (частинами статті) Особливої частини КК України (тобто не потребує кваліфікації за сукупністю злочинів). Поділ суспільно небезпечних наслідків на основні та додаткові дає підставу під час кваліфікації вчиненого відмежувати складений злочин від: а) простого одиничного злочину з альтернативними наслідками, б) злочину з похідними наслідками (злочину, що кваліфікується за наслідками), в) множинності злочинів, зокрема ідеальної сукупності злочинів, тощо.

Дослідження суспільно небезпечних наслідків за їх змістом (характером) дає можливість поділити їх на такі групи: 1) фізична шкода, 2) майнова шкода, 3) соціальна шкода, 4) організаційна шкода, 5) комплексна шкода в різних співвідношеннях чотирьох попередніх видів шкоди. Узагальнена класифікація шкоди може полягати в її поділі на дві групи: а) матеріальна (фізична та майнова) шкода й б) нематеріальна (особиста та неособиста (соціальна й організаційна) шкода. Комплексна шкода може містити характеристики як матеріальної, так і нематеріальної шкоди, вона найчастіше спричиняється складеними злочинами. Окремі вчені виділяють ще й моральну шкоду, проте в наведеній класифікації вона включається до фізичної шкоди, оскільки, відповідно до ст. 23 Цивільного кодексу України, полягає у фізичному чи психічному стражданні.

Залежно від змісту (характеру) суспільно небезпечного наслідку можливо встановити правила (рекомендації, алгоритм) його кваліфікації: 1) кваліфікація суспільно небезпечного наслідку за його розміром визначається його характером; 2) характер шкоди залежить від змісту безпосереднього об'єкта складу злочину та конструкції суспільно небезпечного наслідку як простого чи складного (основний і додатковий); 3) простий суспільно небезпечний наслідок устанавлюється з урахуванням такого: а) фізична шкода – відповідно до кількості спричинених смертей, тяжкості шкоди здоров'ю тощо; б) майнова шкода – у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян; в) розмір соціальної шкоди залежить від значимості прав і свобод людини та громадянина відповідно до положень Конституції України, їх кількості, тривалості порушення, кількості потерпілих тощо; г) розмір організаційної шкоди встановлюється з урахуванням оцінних понять (наприклад, грубе порушення громадського порядку, суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації тощо); 4) розмір складної комплексної шкоди вимірюється в одиницях, що становлять її фізичну, майнову, соціальну й організаційну шкоди; 5) розмір оцінного наслідку у формулюванні «інші тяжкі наслідки» встановлюється шляхом зіставлення з альтернативно названими в диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК України суспільно небезпечними наслідками, схожими за характером та обсягом, а також шляхом з'ясування змісту безпосереднього об'єкта складу злочину, предмета злочину та потерпілого від злочину [5, с. 184].

За ступенем реалізації суспільно небезпечні наслідки діляться на: а) реальні й б) ймовірні (ті, що створюють реальну загрозу спричинення шкоди певного виду). За конструкцією в диспозиціях норм Особливої частини КК України суспільно небезпечні наслідки діляться на: а) прості й б) складні (основні та додаткові). Наведені й інші класифікації суспільно небезпечних наслідків зумовлюють точне встановлення фактично спричинених наслідків, з'ясування їх змісту, характеру, розміру (обсягу) та правильну їх кримінально-правову оцінку.

Кваліфікація злочину з матеріальним складом за ознаками об'єктивної сторони складу злочину зумовлює необхідність установлення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком, тобто об'єктивно існуючого зв'язку, коли діяння неминуче викликає настання наслідку.

Питання про *причинний зв'язок* у кримінальному законі не вирішено, проте зі змісту окремих кримінально-правових норм можна констатувати, що суспільно небезпечне діяння тягне за собою настання суспільно небезпечного наслідку (наприклад, у ч. 2 ст. 121 КК України зазначається: «умисне тяжке тілесне ушкодження, яке *спричинило* смерть потерпілого»; у ч. 1 ст. 194 КК України вказано: «умисне знищення або пошкодження чужого майна, що *заподіяло* шкоду у великих розмірах» тощо).

Варто зазначити, що проблема причинного зв'язку є однією зі складних у науці кримінального права. Сьогодні сформульовано декілька основних теорій причинного зв'язку, які різняться залежно від того, яку філософську концепцію причинності їх автори кладуть в основу своїх висновків. У кримінально-правовій доктрині на підставі різних концепцій причинного зв'язку сформульовані *правила*, сукупна наявність яких свідчить про те, що певне суспільно небезпечне діяння є причиною відповідного суспільно небезпечного наслідку. До правил установлення причинного зв'язку варто зарахувати такі:

1) правило ізолювання суспільно небезпечного діяння й суспільно небезпечного наслідку (необхідно штучно, мислено ізолювати окремі явища, пов'язані з діянням і наслідком);

2) правило передування суспільно небезпечного діяння суспільно небезпечному наслідку (варто встановити, що діяння передувало настанню наслідку в часі);

3) правило «*conditio sine qua non*» (необхідно констатувати, що суспільно небезпечне діяння – це умова, без якої суспільно небезпечний наслідок не міг настати б узагалі, тобто в принципі був би неможливим). Це здійснюється шляхом ідеального виключення діяння з усієї сукупності умов, що призвели до настання суспільно небезпечного наслідку, тобто шляхом уявної заміни дії, що фактично була вчинена суб'єктом, на бездіяльність, а фактично вчиненої бездіяльності – на дію, яку суб'єкт повинен був і міг учинити;

4) правило головної умови – суспільно небезпечне діяння породжує суспільно небезпечний наслідок (варто встановити, що в конкретних умовах місця, часу та обстановки саме це діяння створило реальну умову настання цього наслідку, тобто діяння має володіти здатністю викликати (відтворювати) саме цей наслідок як таке само по собі за незначної участі інших його умов);

5) правило закономірності (неминучості) наслідку (необхідно довести, що суспільно небезпечне діяння з урахуванням його характеру та інтенсивності, а також місця, часу, обстановки, способу й засобів (знарядь) учинення злочину, особливостей об'єкта складу зло-

чину, предмета та потерпілого від злочину з необхідністю (з неминучістю, закономірно) викликає настання саме цього суспільно небезпечного наслідку).

Для правильної кваліфікації злочину особливу увагу необхідно приділяти й установленню таких ознак об'єктивної сторони складу злочину, як *спосіб, місце, час, обстановка, засоби (знаряддя) вчинення злочину*.

Кожен злочин учиняється в певний спосіб, у певному місці, у певний проміжок часу, у певній обстановці та за допомогою певних засобів (знарядь), але не завжди ці ознаки мають кримінально-правове значення. Для кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину спосіб, місце, час, обстановка, засоби (знаряддя) вчинення злочину мають значення, коли ці ознаки є: 1) основними ознаками об'єктивної сторони певного складу злочину (наприклад, ст.ст. 187, 268, 342, ч. 3 ст. 402, ст. 257 КК України); 2) кваліфікуючими або привілейованими ознаками відповідного складу злочину (наприклад, п. 5 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 433, ст.ст. 117, 118, ч. 2 ст. 248 КК України); 3) критеріями розмежування схожих (подібних) злочинів (наприклад, ст.ст. 185 і 186 КК України); 4) критеріями відмежування злочину від іншого правопорушення (ст. 187 КК і ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення) тощо.

За ступенем вияву в самостійному діянні способи вчинення злочину можна поділити на такі види: 1) ті, що являють собою самостійне діяння (наприклад, використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України) для вчинення шахрайства (ст. 190 КК України); 2) ті, що не являють собою самостійного діяння (наприклад, таємний спосіб під час учинення крадіжки, відкритий спосіб під час учинення грабежу тощо). Якщо злочин учинений способом, який передбачений в Особливій частині КК України як самостійний більш тяжкий або рівний за тяжкістю злочин, порівняно з основним злочиним, у якому спосіб є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони його складу, то постає питання про кваліфікацію вчиненого за сукупністю злочинів.

Для правильної кримінально-правової оцінки способу, місця, часу, обстановки, засобів (знарядь) учинення злочину принципове значення має конструкція (форма) їх регламентації в диспозиції кримінально-правової норми. Наприклад, аналіз диспозицій статей Особливої частини КК України дає підставу стверджувати, що існує декілька законодавчих типів (конструкцій) визначення (регламентації) способу вчинення злочину, а саме диспозиція може передбачати: 1) єдиний спосіб учинення злочину (наприклад, ст. 185 КК України); 2) вичерпний перелік способів учинення злочину (наприклад, ч. 2 ст. 115 КК України); 3) приблизний перелік можливих способів учинення злочину (наприклад, ст. 127 КК України), 4) те, що злочин може бути вчинений будь-яким способом (наприклад, ст. 212 КК України).

Для *правильної кваліфікації злочину об'єктивна сторона складу злочину має таке значення*: 1) вона є обов'язковим елементом будь-якого складу злочину, без неї відсутня юридична підстава кваліфікації зло-

чину; 2) об'єктивна сторона дає змогу виявити факт учинення злочину й установити фактичні об'єктивні ознаки вчиненого особою діяння; 3) об'єктивна сторона дає можливість розмежувати суміжні злочини, відмежувати злочин від інших правопорушень (у тому числі злочин від діяння, яке не є злочинним), саме тому законодавець намагається описати в диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК України наперед ознаки об'єктивної сторони складу злочину; 4) установлення ознак об'єктивної сторони допомагає правильно розкрити інші елементи складу злочину. Без об'єктивної сторони діяння не може бути посяганням на об'єкт злочину, відсутня суб'єктивна сторона як певне відображення об'єктивних ознак діяння у свідомості суб'єкта й відсутній і сам суб'єкт злочину. Ознаки об'єктивної сторони складу злочину зумовлюють установлення ступеня тяжкості вчиненого злочину тощо.

Висновки. Проведене дослідження дає підставу сформулювати правила (рекомендації, алгоритм) кваліфікації злочину за об'єктивною стороною складу злочину:

1) ретельне дослідження фактичних обставин учиненого особою діяння забезпечить можливість правильно оцінити об'єктивну сторону конкретного складу злочину (ознаки, що її характеризують), передбаченого відповідною кримінально-правовою нормою;

2) установлення суспільно небезпечного діяння дає змогу з'ясувати, чи містить учинене особою склад злочину або склад іншого правопорушення (в тому числі діяння, яке не є злочинним);

3) установлення суспільно небезпечних наслідків дає можливість установити наявність закінченого злочину з матеріальним складом;

4) якщо в злочині з матеріальним складом не настали суспільно небезпечні наслідки, це виключає кваліфікацію вчиненого як закінченого злочину. Діяння може бути кваліфіковане як замах на злочин у разі його вчинення з прямим умислом;

5) відсутність суспільно небезпечних наслідків у необережних злочинах із матеріальним складом виключає кваліфікацію вчиненого як злочину;

6) якщо в результаті вчинення діяння настали наслідки, що передбачені різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, вчинене підлягає кваліфікації лише за тією частиною статті, яка встановлює відповідальність за спричинення більш тяжкого наслідку;

7) якщо диспозиція статті Особливої частини КК України не містить описання діяння, а лише передбачає суспільно небезпечні наслідки, спосіб учинення злочину може бути будь-яким, за винятком випадків, коли він зазначений як кваліфікуюча ознака;

8) якщо злочин учинений способом, який передбачений в Особливій частині КК України як самостійний більш тяжкий або рівний за тяжкістю злочин, порівняно з основним злочином, у якому спосіб є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони його складу, то постає питання про кваліфікацію вчиненого за сукупністю злочинів (з обов'язковим урахуванням інших елементів складу злочину);

9) для правильної кваліфікації способу, місця, часу, обстановки, засобів (знарядь) учинення злочину принципове значення має конструкція (форма) їх регламентації в диспозиції кримінально-правової норми (єдина ознака, вичерпний перелік, приблизний перелік тощо);

10) якщо в диспозиції кримінально-правової норми відповідна ознака об'єктивної сторони складу злочину передбачена в альтернативі, то для кваліфікації діяння за відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України достатньо встановити наявність однієї із цих альтернативних ознак;

11) використання правил кваліфікації злочину під час конкуренції кримінально-правових норм і в разі помилки суб'єкта в характері діяння, в характері й ступені (розмірі) суспільно небезпечних наслідків, у розвитку причинного зв'язку та у кваліфікуючих або привілейованих ознаках складу злочину, що характеризують його зовнішній вияв, які розроблені в доктрині кримінального права й апробовані слідчо-судовою практикою, буде сприяти правильній кваліфікації злочину за об'єктивною стороною його складу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ус О.В. Кваліфікація злочинів: сутність та поняття / О.В. Ус // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». – Х.: ХНУ, 2014. – Вип. 17. – № 1106. – С. 171–175.
2. Колосовский В.В. Теоретические проблемы квалификации уголовно-правовых деяний: [монография] / В.В. Колосовский. – М.: Статут, 2011. – 398 с.
3. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
4. Ковалев М.И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления / М.И. Ковалев. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1991. – 176 с.
5. Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений: [лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений»] / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Издат. дом «Городец», 2007. – 336 с.